

КОСОВО И МЕТОХИЈА У КОНЦЕПЦИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ФЕДЕРАЛИЗМА У ТОКУ НОР-а

— с посебним освртом на Бујанску конференцију —

Комунистичка партија Југославије ушла је у рат и револуцију са јасним програмом да се Југославија изгради на федеративном принципу. Још 1937. године, у једном документу ЦК КПЈ јасно се говори и о федерацији и о аутономији чак и у терминолошком смислу.

Друго је, међутим, питање — како је спровођена у пракси овако јасно формулисана политика о федеративном уређењу Југославије. Постављало се питање: која су то историјско-географска подручја са којима се рачуна за федерални статус; на који степен посебности могу рачунати остала подручја и која су то подручја; на који начин обезбиједити тако опредијељењу посебност — да ли директном везом са будућом савезном државом или пак посредном везом преко неке од назначених федералних јединица, другим ријечима: који степен посебности за сваки од ових региона.

Познато је да се одлукама Другог засједања АВНОЈ-а јасно наводе федералне јединице — данас републике — као конституенси федеративног уређења нове Југославије. У документима АВНОЈ-а нема помена о било ком другом облику или степену федерализма, па ни о таквом положају и степену Косова и Метохије. То, наравно, не значи да се АВНОЈ одрекао ове територије — на шта, уосталом, и није имао право — већ то значи да у том историјском тренутку АВНОЈ није рачунао ни са каквом посебношћу и посебним третманом ове територије у концепцији југословенског федерализма.

У историјским документима II засједања АВНОЈ-а помиње се, на примјер, Санџак и његово Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења као тада једина аутономија у концепту

југословенског федерализма. Међутим, Санџак и његова аутономија нијесу предмет ове теме, а поготово не овога скупа.

У једном документу Централног комитета КПЈ из почетка 1945. године, у коме је дат графички приказ југословенског федерализма, помињу се и Косово и Метохија. Они су ситуирани у сложјену федералну јединицу Србију као аутономна област.

У свим рјешењима југословенског федерализма тога доба окосницу или основу су чинили партијски институционализам и институционализам НОП-а. Са тог аспекта пратим подручје Косова и Метохије у рату 1941—1945. године.

Да би ствар била комплексније сагледана, битно је уочити како се ова област третира у историјској прошлости, реџимо од времена османлијске окупације. Након ослобођења ових области у Балканским ратовима Косово је ушло у састав Србије, а дио Метохије у састав Црне Горе. У свим административно-територијалним подјелама међуратне Југославије, а било их је три, ова област никада није третирана као јединствена цјелина. Наиме, законом о административној подјели Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1922. године читава територија земље је подијељена на 33 области. Територија Косова и Метохије ушла је у четири сасвим одвојене области: врањску, рашку, зетску и скопску област. И приликом наредне подјеле Југославије, 1929. односно 1931. године, Косово и Метохија су ушли у састав три (од укупно девет) бановине: *вардарске*: (приштински, гњилански, качанички, призренски, подгорски (Драгаш) и урошевачки срез), *зетске* (источки, ђаковачки, подрински, пећки, дренички и косовско-митровачки) и *моравске* (лапски и вучитрнски срез). Према статистичким подацима из међуратне Југославије, 1931. године на овом подручју су живјела 552.664. становника слједеће националне структуре: 331.549 Албанаца, 180.170 Срба и Црногораца и 40.345 осталих. У својој студији „КПЈ на Косову 1919 — 1941” (Приштина 1987) др Милутин Фолић наводи и овај податак: од укупно 552.064 становника Косова и Метохије

- активних је било — 227.064, и то:
- 199.064 пољопривреда и шумарство,
- 9.000 индустрија, рударство, грађевинарство и занатство,
- 8.000 трговина и уопштељство,
- 13.000 остале дјелатности.

И у вријеме априлске капитулације Југославије 1941. године, окупатори су ову област подијелили на три окупационе зоне — њемачку, италијанску и бугарску. Косово и Метохију, дакле нико никад није третирао као јединствену цјелину — осим Комунистичке партије Југославије. А ни она то не чини одмах и у континуитету своје политике. Прве партијске организације КПЈ — одмах по оснивању — биле су везане за Обла-

сни извршни одбор СРПЈ (к) за Метохију и Косово, који је, опет, био у саставу Покрајинског извршног одбора који је био заједнички за Србију и Македонију. У таквој организационој структури дјеловали су комунисти на Косову и Метохији дуги низ година. Тек 1938. заузет је став о формирању посебног комитета. Након Пете земаљске конференције 1940. године Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију издваја се из састава Покрајинског комитета за Црну Гору, али ће и током првих година рата, бити под његовим снажним утицајем.

Крајем 1941. године оснива се локални институционализам НОП-а, партизанске јединице, партијски органи итд., а од краја 1942. се може поворити и о неким окрупњавањима на тој основи. Наиме, крајем 1942. године већ постоји Привремени главни штаб НОП одреда за Косово и Метохију. Крајем прољећа 1943. године образован је Главни штаб за Косово и Метохију. Он је одржавао везу са Главним штабом за Македонију. У јесен 1943. године долази до оснивања заједничких војних јединица — македонско-косовских бригада, што је такође једна од специфичности. Крајем 1942. године на овом простору излази „Глас” — орган Јединственог народноослободилачког антифашистичког фронта Косова и Метохије. Дакле, опет *јединственог* „Лирија” и „Слобода” такође су гласила органа истог овог Јединственог народноослободилачког антифашистичког фронта Косова и Метохије.

Евидентно је, дакле, да постоје тенденције да се НОП институционализује на обласном нивоу. Али се на генералном плану не одмиче од саме ове замисли. Ова иницијатива је ојачана у 1943. години, како се примичемо Бујанској конференцији. Чија је то иницијатива била — остаје да се изучи. Јер ни она се консеквентно не доводи до краја.

Почетком јесени 1943. године Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију, као што се зна, и као што је речено, прераста у Покрајински комитет. Треба при томе имати у виду да је такав форум и у Србији са истим називом — Покрајински (а не Централни) комитет. Овом покрајинском комитету Косова и Метохије су подређени новоосновани Обласни комитет Косова и Обласни комитет за Метохију. У то исто вријеме постоји и дјелује и Покрајински комитет СКОЈ-а. Некако у исто вријеме Метохија мијења назив у Дукађин, па се (до средине 1944) партијско руководство звало Покрајински комитет КПЈ за Косово и Дукађин. У свим регионалним институцијама од тада је у употреби овај албански топоним — Дукађин (умјесто Метохије). У јесен 1943. године основан је Привремени иницијативни народноослободилачки одбор за Косово и Метохију или Дукађин.

На другој страни, Косово и Метохија рјеђе се помињу као јединствен регион. Тако и у партијској документацији. При томе

мислимо на документе и штампу, као што су Билтен Врховног штаба, „Борба” итд., у којима се поименице наводе области и региони који ће добити посебно мјесто у југословенском федерализму током НОР-а.

С тим у вези морамо указати на једно Титово писмо Ивану Милутиновићу из септембра 1943. године, којим га обавезује да припреми засједање Земаљског вијећа за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију. Писмо је објављено у мојој књизи „ЗАВНО Црне Горе и Боке” (Титоград 1963). У њему, између осталог, пише: „Сматрам да би било потребно да ви што прије приступите у Црној Гори, Боки, Санџаку и Метохији — припремању конференција антифашистичког вијећа народног ослобођења за те крајеве и то по могућности одоздо, демократским путем, тајним бирањем по срезовима... То би Вијеће требало што прије да се састане и да изабере своје представнике за Антифашистичко вијеће Југославије, које ће такође скоро да се састане... Настој да од албанских другова добијеш што исцрпнији извјештај за нас, а нарочито о алб. партиз. јединицама и о томе ко руководи тим јединицама. Упозори другове у Албанији, а то чиним и ја овим писмом које шаљем, да се чувају каквих подвала — ма са које стране”. Као што је познато, основано је Земаљско вијеће за Црну Гору и Боку на једној страни, и Земаљско вијеће за Санџак на другој страни. Али није основано слично вијеће за Косово и Метохију, нити пак посебно за Косово а посебно за Метохију.

На бурним сједницама законодавних одбора АВНОЈ-а крајем 1944. године расправљало се и о будућности Косова и Метохије. Представници Црне Горе су се залагали да Косово и Метохија припадну Црној Гори — наводећи да је „Метохија историјски црногорска”. Било је мишљења да „оба Дукађина” треба присајединити Црној Гори. Као једно од могућих рјешења помињана је подјела овога подручја — онако како је то урађено након балканских ратова. Дакле — Косово да се припоји Србији, а Метохија Црној Гори. Ове дискусије су пресјечене почетком марта 1945. године, након повратка Блажа Јовановића са једног важног састанка у Београду. Он је тада изјавио да се према Санџаку прихватају „границе од 1913. године, Космет засад остаје као цјелина”.

Занимљиво је истаћи да је албанска страна и почетком 1945. године постављала питање разграничења са Црном Гором са великоалбанских позиција. Наиме, III албански корпус је постављао питање положаја оних општина које су након капитулације Југославије априла 1941. године ушле у састав такозване Велике Албаније. О овоме се расправљало на највишој инстанци црногорског ратног парламента, прво 29. 01. а затим и 21. 02. 1945. године. Закључено је „да је данас непотребно расправљати питање граница, јер то и није само наше питање, него питање Фе-

федеративне Југославије”. У вези са овим спорним питањем граница — у Албанију су пошли истакнути представници НОП-а Црне Горе и на лицу мјеста ријешили проблем на начин како је то видио и закључио црногорски ратни парламент. Иначе, о свим овим питањима опширније сам писао у мојој студији „Народна власт у Црној Гори 1941—1945” (Београд 1981).

Из изложеног се јасно види да се на цјеловитост Косова и Метохије различито гледа у руководством НОП-а. Друго је, опет, питање третмана те цјеловитости са становишта степена аутономности. Постоје визије о аутономности, али се опет поставља питање: да ли по основу територијалном или народном. Мислим да на ово питање историографија још није дала одговор.

Бујанска конференција, као што је познато, одржана је 31. 12. 1943. и 1. и 2. 01. 1944. године — у селу Бујану — на територији државе Албаније. Мада замишљена као представништво народа Косова и Метохије — она је већ и по саставу својих учесника одмах одступила од тога начела. Наиме, у њеном раду је учествовало 49 од 61 позваног делегата, односно 42 Албанца, 6 Црногорца и Срба и 1 Муслиман. Међу учесницима Конференције било је и више од 10 странаца — држављана Албаније. Одржана је након засједања АВНОЈ-а у Јајцу. Она је пружила формалну подршку том историјском чину, али се уједно директно супротставила најважнијим његовим одлукама, инсистирајући на отцјељењу Косова и Метохије од Југославије и његовом прикључењу Албанији. То се недвосмислено каже у Бујанској резолуцији:

„Косово и Метохија је крај који је насељен највећим делом шиптарским народом, а који као и увек, тако и данас — жели да се уједини са Шипнијом. Према томе, осећамо за дужност указати прави пут којим треба да пође шиптарски народ да би остварио своје тежње. Једини пут да се Шиптари Косова и Метохије уједине са Шипнијом јесте заједничка борба са осталим народима Југославије противу окупатора и његових слугу. Јер је то једини пут да се извојује слобода, када ће сви народи па и Шиптари бити у могућности да се изјасне о својој судбини са правом на самоопредељење до отцјељења. Гаранција за ово јесте НОВЈ, као и НОВС са којом је уско повезана. Поред овога за ово су гаранција наши велики савезници: Совјетски Савез, Велика Британија и Америка (Атлантска повеља, Московска и Техеранска конференција)”.

Овакав став је у директној супротности са основним принципом АВНОЈ-а да се Југославија изгради као федеративна заједница равноправних народа, што се види у најважнијој одлуци АВНОЈ-а:

1. Народи Југославије никад нису признали и не признају раскомадање Југославије од стране фашистичких империјалиста

и доказали су у заједничкој оружаном борби своју чврсту вољу да остану и даље уједињени у Југославији.

2. Да би се остварио принцип суверености народа Југославије, да би Југославија представљала истинску домовину свих својих народа и да никада више не би постала доменом било које хегемонистичке клике, Југославија се изграђује и изградиће се на федеративном принципу који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине.

3. У складу са таквом федеративном изградњом Југославије, која се темељи на најпуним демократским правима, јесте чињеница да већ сада, у време народноослободилачког рата, основне органе народне власти код појединих народа Југославије представљају народно-ослободилачки одбори и земаљска антифашистичка већа народног ослобођења... и да је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије врховно законодавно и извршно представничко тело народа Југославије и врховни представник суверенитета народа и државе Југославије као целине.

4. Националним мањинама у Југославији обезбедиће се сва национална права”.

Шта се у овом погледу каже у закључцима Бујанске конференције? Тамо се тражи да се популарише народноослободилачка војска Шипније (Албаније); да се популарише Општи народноослободилачки одбор Шипније итд. А у вези са уједињењем наших народа 1918. године у наведеној Резолуцији се каже:

„Први империјалистички рат завршио се Версајским уговором, који је поред других неправди створио и Југославију да би задовољио великокрпску хегемонистичку клику на челу са краљем Александром. Тако створена Југославија, без питања и против воље народа, била је типична земља националног, политичког и економског угњетавања у Европи.

Шиптарски народ на Косову и Метохији, не само да је био политички, национално и економски угњетен, него и подвргнут физичком истребљењу. Одрицана су му сва национална права (немање школа на матерњем језику, спречавање културног, политичког и економског развитака). Његови такозвани представници били су верни агенти великокрпске хегемонистичке клике за пљачку и угњетавање.

Врхунац економског искоришћавања била је аграрна реформа која је имала за циљ: заопштавање мржње између Шиптара, Срба и Црногораца, да осиромаше Шиптаре до тог степена да буду принуђени да се иселавају, да створи једно реакционарно упориште на Косову и Метохији, а да се ослабе револуционарне снаге народних маса Црне Горе, дајући им земљу на Косову и Метохији”.

Овакви закључци супротни су и ставовима КПЈ и наше историографије о уједињењу наших народа 1918. године, затим ставовима КПЈ о националном питању, о непризнавању окупаторског комадања интегралне територије Југославије и посебно одлукама Другог засједања АВНОЈ-а и међународном праву које националним мањинама, односно народностима, не признаје право на самоопредјељење до отцјељења. У теоријском смислу право на отцјељење немају чак ни народи као конститутивни субјекти југословенске државности — ако би то право шкодило другим равноправним народима. То је, најзад, норма међународног права.

Упркос томе, и од Бујана до краја рата тражи се јасан став о посебности Косова и Метохије. Сљедствено томе, дошло је и до измјене статуса тамошње партијске организације, али и до оштре критике (28. марта 1944) одлуке о томе: „Није требало стварати Покрајински комитет... Није требало мењати назив Метохије у Дукађин — из простог разлога што под Дукађиним спадају и крајеви који прелазе преко бивше југословенске границе”.

Посебно се у критици политичког понашања руководства НОП-а на Косову и Метохији инсистира на недодирљивости територијалног интегритета овог дијела Југославије. У истом контексту треба схватити наредбу Врховног штаба од 2. септембра 1944. године да се Главни штаб за Косово и Метохију преименује у Оперативни штаб.

На аналитичком приступу проучавања институционализма НОП-а на овом простору инсистирао сам, између осталог, и због следећег:

— прво, на оваквој партијској подјели праћен је став КПЈ према националном питању и каснијем статусу посебности појединих територија — области, покрајина;

— друго, у разговору са историчарима Јован Веселинов је једном приликом рекао да почетак стварања аутономије Војводине датира од стварања Главног народноослободилачког одбора за Војводину, Покрајинског комитета КПЈ, Главног штаба и других институција НОП-а у Војводини. У случају Косова и Метохије, видјели смо, такве се тенденције јављају и поред енергичног противљења највишег партијског и војног руководства НОП-а Југославије.

Евидентно је да се током читавог народноослободилачког рата и револуције 1941 — 1945. трагало за правим мјестом Косова и Метохије у концепту југословенског федерализма тог периода. До прaviх рјешења се тешко долазило, па се напријед, са временског становишта, ишло кривудаом линијом. Крај рата и ослобођење земље дочекани су са јасним ставом о положају Косова и Метохије као саставног дијела нове Југославије. Изван тога концепта налазе се Бујанска конференција и орган

који је на њој основан. Ни један орган који се конституисао на овом подручју у току народноослободилачког рата или после рата, до данашњих дана, није и нема право на одлуку која мијења територијални интегритет Југославије. Резолуција усвојена на Бујанској конференцији у ствари је политички став, а не правни акт. Зато је овај документ у сваком погледу ништаван, па зато није ни могао довести до правних радњи од утицаја на територијални интегритет Југославије.

Моје излагање завршићу можда на мало неубичајен начин. У ствари, постављањем питања: Који су то фактори у партијском и политичком руководству Косова и Метохије који, упркос противљењу Централног комитета и Врховног штаба као највиших институција НОП-а Југославије, инсистирају на институционализацији НОП-а на свом простору на начин који би му касније могао обезбиједити федерални третман у савезној држави? Ово се питање намеће свом озбиљношћу због чврстог демократског централизма у акцији КПЈ и гвоздене дисциплине у спровођењу ставова већине. Случај партијске недисциплине у Македонији, на примјер, 1941. године завршен је искључивањем једног члана партијског форума Југославије, а у Црној Гори с прољећа 1942. године смјењивањем комплетног партијског руководства због неадекватног спровођења партијске политике. Поменућу, такође, да је словеначко партијско руководство критиковано од Централног комитета КПЈ и Врховног штаба за то што је дало директиву да се масовно прослави 1. XII 1918. године — дан уједињења наших народа и стварања прве заједничке државе Јужних Словена. Исто тако црногорско руководство НОП-а оштро је критиковано због идеје да се Санџак уједини са Црном Гором на самом почетку 1944. године. При томе мислимо на писмо Централног комитета КПЈ од 31.3. 1944, у коме је стајало: „Изненађује нас да су другови у Црној Гори могли допустити тако озбиљну грешку у тако осетљивој ствари — и прогласити припајање Санџака Црној Гори. У одлукама АВНОЈ-а о припајању нема ни слова. Ми не само да се с тим не слажемо, него и осуђујемо такав непромишљен корак. АВНОЈ и Национални комитет не врше данас разграничења, јер томе није време. АВНОЈ је донео само принципијелне одлуке. А што се тиче Санџака, он ће имати онакав положај, за какав се изјасне његови — слободно изабрани представници. У том погледу за Санџак важи исто оно што је друг Тито писао о Војводини у првом броју „Нове Југославије“”.

Умјесто овако оштре реакције и јасног опредјељења — у односу на Бујанску конференцију и њене закључке, ипак, се доста касни и другачије реагује. Цитираћемо дио писма Централног комитета КПЈ од 28.03. 1944. године:

„ц) Из Резолуције није јасан карактер вашег обласног народноослободилачког одбора. Тај одмор може бити само иницијативни, може бити само орган политичког јединства маса, а не сме

му се дати карактер власти — мада он треба да руководи нижим одборима где ови постоје. То због тога што ви немате слободне територије. (. . .)

3. Рад овог обласног одбора у основи је правилан, а проглас је правилан и леп. Ми вам, у вези са тим, указујемо на то како треба да приђете националном питању.

Треба, пре свега, да схватите и најшире популаризуете одлуке АВНОЈ-а. . . Оне су уперене против свих хегемониста, који хоће да стварају разне ‚великонационалне‘ државе (великосрба, великохрвата, великоалбанаца итд.).

Данас се, другови, ради не о томе да се разграниче Албанија и Југославија — обе окупирание од Немаца — него да се обе оружаном борбом ослободе од њих. Зато свако постављање питања разграничења — у ствари, помаже Немцима да подстичу један народ против другог.

Данас би, дакле, било из основа погрешно постављати или решавати ма каква спорна питања. Њих могу правилно решити само слободни народи у оружаном борби за слободу, против заједничких непријатеља — немачких окупатора”.

На основу овако изложене критике, Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију упутио је 18.06. 1944. године директно писмо партијским комитетима на свом подручју, у коме се Бујанска Конференција и њени закључци сагледавају овако:

„У периоду од Шестог обласног саветовања поред успеха у раду партијских организација испољило се, како у самој резолуцији тако и у раду, низ грешака, пропуста и недостатака. Ово је уочено нарочито после пријема писма од нашег ЦК којим вам указујемо на то. Ми ћемо овим писмом указати на основне грешке и недостатке, а да би се исти отклонили потребно је да сва партијска руководства, како на терену тако и у војсци, детаљно проуче и сместа приђу спровођењу у живот ових директива”.

Сепаратистичка Резолуција из Бујана објављена је, колико ми је познато, тек 1955. године — у књизи „Народни одбор АМКО”. На њену критичку анализу чекало се више од десет година, чак је 30.12. 1958. године установљена Обласна децембарска награда — као вид високог друштвеног признања — чиме су и оне доста млаке критике ставова Бујанске резолуције из 1944. године практично дерогиране. Томе су допринијеле и политика и историографија — прва својом неенергичношћу а друга својом незаинтересованошћу.

Зоран Лакић